

*Ізарова І. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри правосуддя**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРИНЦИПИ ТРАНСКОРДОННОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ALI-UNIDROIT І ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню одного із найбільш важливих проектів Американського інституту права та Міжнародного інституту уніфікації приватного права із гармонізації цивільного процесуального права – Принципам транскордонного цивільного процесу. В ознаменування десятиріччя їх ухвалення, враховуючи їх вплив на найбільш актуальний проект із створення єдиних європейських правил цивільного судочинства, а також євроінтеграційні процеси в Україні, проаналізовано роль і шляхи їх запровадження у вітчизняній правовій системі.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільне процесуальне право, гармонізація цивільного процесуального права, принципи транскордонного цивільного процесу.

Постановка проблеми. Основною передумовою для зближення та гармонізації законодавства стало об'єднання європейських держав. Зокрема, з утворенням ЄС серед держав-членів значно активізувалися процеси гармонізації цивільного процесуального законодавства з метою створення ефективного механізму правосуддя в цивільних справах на спільному європейському просторі. Але варто відзначити, що участь у гармонізаційній роботі беруть і представники інших країн світу, зокрема, результатом спільних зусиль науковців усього світу став надзвичайно важливий для розвитку науки цивільного процесуального права проект Принципів транскордонного цивільного процесу ALI-UNIDROIT.

Десятиріччя підготовки цих Принципів засвідчило їх величезне значення як одного із найбільших досягнень гармонізації цивільного процесуального права – вони стали основою для проекту розробки європейських правил цивільного судочинства, що триває впродовж 2013–2014 рр. Враховуючи їх роль і значення для розвитку науки цивільного процесу, а також активізацію євроінтеграційних процесів в Україні, дослідження Принципів ALI-UNIDROIT становить науковий інтерес.

Але варто відмітити недостатню увагу до них у вітчизняній правовій науці, попри вагомий інтерес зарубіжних науковців, серед яких варто відмітити роботи Н. Ендрюса, М. Сторма, М. Таруффо, Дж. Хазарда-молодшого та інших.

Принципи ALI-UNIDROIT відіграють важливу роль у науці цивільного процесуального права, а також істотно впливають на формування і подальший розвиток цієї галузі права. Визначення завдання, ролі та значення цих Принципів для розвитку сучасної науки цивільного процесуального права, а також їх вплив на процеси гармонізації цивільного процесуального законодавства є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед найбільш досягнень гармонізації цивільного процесуального права, що останнім часом інтенсивно відбувається в європейських країнах, варто виділити ті, які присвячені гармонізації саме принципів цивільного процесу, – це результат спільного проекту Американського інституту права (ALI) та Міжнарод-

ного інституту уніфікації приватного права (UNIDROIT), у результаті якого було створено The ALI-UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure 2004 р. (далі – Принципи) [1].

Як відзначають науковці, принципи, які є менш конкретними і ширшими, ніж процесуальні правила, тому більш підходять для гармонізації цивільного процесуального права [4, с. 121]. Перші спроби гармонізації цивільного процесуального права були спрямовані на покращення системи здійснення правосуддя саме за допомогою принципів.

Поняття й сутність принципів права завжди викликали гострі наукові дискусії. І на сьогодні найбільш відчутним є відмінність підходів до визначення їх природи, що стає на заваді зближенню та гармонізації цивільного процесуального права в європейських країнах. Зокрема, П. Гіллес (P. Gilles) у своїй доповіді на Всесвітній конференції IAPL 2012 р. відзначив, що в усіх обговореннях Асоціацією питань гармонізації, уніфікації, рецепції або трансплантації у праві, принципи відігравали важливу роль, визначаючи взаємодію автономії учасників справи, влади суддів як офіційних учасників і сил юристів – як професійних учасників [3, с. 40].

Європейські науковці відмічають істотну відмінність між фундаментальними та так званими «іншими» принципами цивільного судочинства: так, фундаментальні принципи цивільного судочинства можна розглядати як стандарти, ігнорування яких унеможливує справедливий судовий розгляд, тоді як інші принципи, які не є фундаментальними, не ставлять під загрозу результату судового розгляду [4, с. 50].

До фундаментальних принципів, як правило, відносять незалежність і неупередженість суду, право залучати адвоката і право бути почутим, тоді як до інших відносять мову судочинства [2, с. 125]. При цьому слід відмітити, що точний зміст переліку фундаментальних принципів цивільного судочинства є предметом наукових дискусій і тут важливе значення мають саме гармонізовані принципи та практика ЄСПЛ. Важливе значення, передусім, мають положення статті 6 Європейської конвенції [5], оскільки саме на її підставі було розроблено детальну схему фундаментальних принципів, яких повинні дотримуватися суди держав-членів Ради Європи, отже, здійснюється гармонізуючий вплив на системи цивільного судочинства в Європі [2, с. 128].

Як наголошують розробники, саме в Принципах ALI-UNIDROIT, які стали наступним кроком гармонізації цивільного процесуального права, поєдналися фундаментальні й інші принципи цивільного судочинства [4, с. 770].

Цей проект став результатом спільних зусиль науковців усього світу й був підготовлений упродовж 2000–2003 рр., схвалений Радою UNIDROIT у квітні 2004 р. і на щорічній зустрічі ALI в травні 2004 р. Керівниками проекту виступили Дж. Хазард-молодший (який на початку роботи над проектом був директором ALI), від UNIDROIT – Р. Штюрнер, а також

М. Таруффо. До членів робочої групи також входили Ніл Ендрюс, Університет Кембрідж, ВБ; професор Фредерік Ферран, Ліон, Франція; професор П'єр Лалів, Університет Женеви, Швейцарія; професор Масанорі Кавано, Університет Нагойя, Японія; Аїда Кемельмайер де Карлуччі, Верховний Суд, Мендоза, Аргентина; професор Джефрі Хазард-молодший, США; професор Роналд Нлапо, Південна Африка; професор Рольф Штєнер, Університет Фрайбурга, Німеччина; участь у дискусіях брав також Антоніо Гіді (США, Бразилія) [6, с. 21]. Таким чином, у проєкті взяли участь представники майже всіх провідних країн світу.

Представництво різних сімей або систем права в проєкті має виключно важливе значення, зокрема, як відзначає Н. Ендрюс, незважаючи на те, що представники країн «загального права» переважали, їх опоненти чинили істотний опір, тому повсюди була відчутна «стримуюча рука» континентального права, яка обмежувала тенденції загального [6, с. 19].

Спочатку зазначений проєкт спрямовувався виключно на створення транскордонних правил для міжнародних комерційних спорів, але впродовж роботи трансформувався в роботу над транскордонними принципами цивільного процесу. Як зауважує один із керівників проєкту, Дж. Хазард, ці Принципи стали своєрідним «кодексом» цивільного процесу для вирішення транскордонних спорів [7, с. 575]. Вихідна ідея, яка підтримувалась членами групи, полягала в необхідності створення зводу процесуальних правил, які могли б застосовуватися в будь-якій процесуальній системі у будь-якому регіоні світу для вирішення спорів, що впливають із зовнішньоторговельних приватноправових спорів за участі осіб, які не є резидентами держави, суд якої наділений компетенцією із розгляду цього спору. Тобто, ці Принципи були спрямовані на створення системи, котру країна може запровадити для вирішення спорів, що виникають у міжнародних угодах, і спрямовуються до звичайних судів. Саме питання транскордонних спорів є надзвичайно важливим для ЄС, який об'єднує 28 держав-членів, близько 4 млн км² та 503 млн мешканців [8].

Структурно проєкт становить 31 принцип із коментарями до них, низку правил, а також вступ, де визначено сферу їх дії та імплементацію в національне право.

Серед принципів були закріплені такі: 1) незалежність, неупередженість і кваліфікація суду та суддів; 2) компетенція відносно сторін; 3) процесуальна рівність сторін; 4) право наняти юридичного представника; 5) належне повідомлення і право надати свої пояснення; 6) мова судочинства; 7) своєчасне здійснення правосуддя; 8) тимчасові забезпечувальні заходи; 9) структура судочинства; 10) принцип диспозитивності; 11) обов'язки сторін і юридичних представників; 12) множинність позовних вимог і сторін; вступ до процесу; 13) думка *Amicus Curiae*; 14) обов'язок суду із керівництва процесом; 15) залишення заяви без розгляду й ухвалення заочного рішення; 16) доступ до інформації та доказів; 17) санкції; 18) доказові привілеї та імунітети; 19) усне й письмове представлення позиції сторін і доказів; 20) публічність судочинства; 21) тягар доказування і критерій доведення; 22) обов'язок визначення питань факту та права; 23) судові рішення і його мотиви; 24) мирова угода; 25) судові витрати; 26) негайне виконання судових рішень; 27) апеляція; 28) *Lis Pendens* та *Res Judicata*; 29) ефективне виконання; 30) визнання судових рішень; 31) міжнародне судове співробітництво.

Варто насамперед відзначити складність перекладу цієї визначальної роботи, яку відзначають усі перекладачі й дослідники, зокрема, у 2011 р. переклали Принципи російською мовою [9]. При цьому варто підтримати запропонований ними підхід

із визначення при перекладі найбільш близького еквіваленту, що зустрічається у вітчизняній науці цивільного процесуального права, не втрачаючи при цьому первісного сенсу.

Дж. Хазард зауважує, що при проведенні гармонізації процесуального права було виявлено як фундаментальні схожості між процесуальними системами різних країн, так і фундаментальні відмінності між ними. Схожість виявляється в таких аспектах процесуального права: юрисдикція відносно сторін і відповідно до предмета спору (*Standards governing assertion of personal jurisdiction and subject matter jurisdiction*); неупередженість судді (*specifications for a neutral adjudicator*); порядок повідомлення відповідача (*procedure for notice to defendant*); правила визначення позовних вимог (*rules for formulation of claims*); участь експертів (*provision for expert testimony*); правила подання доказів (*rules for reception of evidence*); правила, що регулюють розгляд і ухвалення рішення у справі судом і апеляційного перегляду (*rules governing deliberation and decision leading to judgment by the tribunal and for appellate review*); правила остаточності судових рішень (*rules of finality of judgments*). Правила особистої юрисдикції (*personal jurisdiction*), повідомлення й визнання рішень суду (*notice and recognition of judgments*) схожі в різних країнах і підпадають під дію міжнародних конвенцій [7, с. 577].

Як він справедливо зауважує, основним у даному випадку є проголошення принципу неупередженості судді в розгляді справи, які можуть визначитися місцевими правилами, що виражають цей принцип; так само, судові системи за визначенням необхідний принцип остаточності. Поняття «остаточного» рішення загальноновизнане, хоча деякі правові системи допускають повторний перегляд справи більш ліберально, ніж інші, і, як наслідок, концепція взаємного визнання судових рішень також загальноприйнята [7, с. 577–579].

На переконання іншого члена робочої групи, Н. Ендрюса, Принципи визначені на трьох рівнях важливості: фундаментальні процесуальні гарантії, інші провідні принципи та «рамкові або випадкові принципи», тобто, вони варіюються від квазіконституційної декларації фундаментальних процесуальних гарантій і основних принципів, що визначають хід процесу до принципів, що визначають конкретні важливі деталі процедури [6, с. 20].

Отже, серед фундаментальних принципів він виділяє принципи судової юрисдикції, неупередженості й незалежності судді; процесуальної рівноправності сторін; належне повідомлення і право бути вислуханим; гласність; мотивоване рішення суду; своєчасне правосуддя; професійна незалежність адвоката; право на допомогу адвоката; адвокатська таємниця («привілеї на збереження адвокатської таємниці»); імунітет від дачі показань про себе. До провідних принципів він зараховує ті, що стосуються стилю і ходу процедури: юрисдикція сторін; правило територіальної підсудності; ініціювання відкриття справи сторонами; визначення стороною сфери судочинства; об'єднання норм; розподіл тягара й характеру доказування; змагальність; обов'язок сторін уникати зайвих клопотань і зловживання правами; права доступу до інформації; судова ініціатива в доказуванні; експерти; керування суду розглядом справи; відповідальність за замовчування й недотримання правил; забезпечення пропорційності при застосуванні санкцій; обов'язок сторін діяти справедливо і сприяти ефективності і швидкості розгляду справи; обов'язок сторін співпрацювати; право сторін припинити розгляд або врегулювати справу без участі суду; судове заохочення врегулювання; право на усний розгляд справи; фінальне судове засідання перед суддями; відповідальність суду за правильне застосування закону; загальні правила розподілу

витрат; остаточність рішень; правила апеляційного оскарження; ефективне виконання рішень; визнання рішень іноземних судів; міжнародна судова співпраця. До принципів, що характеризують деталі процесу, належать забезпечення можливості зменшення судових витрат; застосування прискорених форм зв'язку та інші [6, с. 21–26].

Варто також відзначити, що Принципи були також доповнені певними правилами – “Rules of Transnational Civil Procedure”, які не були ухвалені ні UNIDROIT, ні ALI, і були доповненням до принципів, за допомогою яких можна було б більш успішно їх запровадити в національну систему. Правила є більш детальними та конкретними, ніж загальні принципи, тому можуть стати кращою рекомендацією для національних законодавців, які хочуть використати принципи як основу для вдосконалення своїх процесуальних норм [6, с. 22].

В.В. Комаров цілком справедливо зауважує, що ці Правила можна розглядати як приклад нормативного акта, що претендує на масштабну гармонізацію цивільного судочинства, де закріплені основні принципи цивільного судочинства, які визнаються в сучасних суспільствах і є спробою об'єднати кращі елементи змагальної процедури і, зокрема, те, що властиво процесуальним системам загального і континентального права [10, с. 22].

Успіх цього проекту став найбільш очевидним якраз напередодні десятиріччя їх підготовки – саме Принципи ALI-UNIDROIT були визначені відправною точкою для наступного проекту, який сьогодні є найбільш важливим сучасним проектом в сфері гармонізації цивільного процесу. Європейський інститут права (ELI) спільно із UNIDROIT у 2013 р. запровадили проект під назвою “From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure” [11] з огляду на передбачену в UNIDROIT Робочу програму на 2014–2016 рр. “Transnational civil procedure – formulation of regional rules” [12].

Ці Правила будуть розвиватися у світлі Принципів ALI-UNIDROIT і Європейської конвенції йї Хартії фундаментальних прав ЄС, подальшого зближення права ЄС, загальних традицій європейських країн, проекту М. Сторма, а також інших необхідних джерел. Як зазначають автори проекту, він спрямований на уникнення фрагментарних і безсистемних змін європейського цивільного процесуального права, а також для подальшого розвитку Принципів ALI-UNIDROIT, і становить першу спробу розвитку інших регіональних проектів адаптації цих Принципів до особливостей регіональних правових культур і правил [11].

Це свідчить про істотну вагу та вплив Принципів на розвиток цивільного процесуального права в європейських країнах. І можна стверджувати, що проект, який розпочався близько двадцяти років тому із розмови на міжнародній конференції юристів з порівняльної цивільного судочинства за чашкою кави між Дж. Хазардом та М. Таруффо, успішно реалізувався.

Підсумовуючи проведену роботу, Дж. Хазард зазначив: при порівнянні вчені, як правило, підкреслюють відмінності, тобто якщо ви розповідаєте про німецький цивільний процес в англійській аудиторії, вам судилося зосередитися на тому, яким чином німецька процедура відрізняється від англійської; це добре, але це не дуже гарний шлях до гармонізації. Швидше за все, у гармонізації ви хочете побачити чи, крім очевидних мовних відмінностей, існують фундаментальні функціональні подібності. Це те, з чого Мішель і я розпочали нашу подорож, замислюючись над тим, як ці системи працюють. Це не критика порівняльно-правового методу, а лише спостереження про типову характеристику порівняльно-правового методу, яка повинна бути змінена, коли ви намагаєтесь виробити комплекс

правових інститутів, які будуть працювати в різних правових системах [13, с. 639–643].

М. Таруффо, характеризуючи свій проект у декількох словах, зауважив, що це частина життя, порівняльне право, а метою, хоча й не дуже скромно, визначив віднайдення для кожного із завдань, яке вони вибрали, краще рішення, що здавалося ідеальним [13, с. 644].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити про важливість Принципів для розвитку сучасної науки цивільного процесуального права як чітко визначених орієнтирів подальшого реформування правил цивільного судочинства в країнах Європи і світу й необхідність їх реалізації у вітчизняній правовій системі. Як зазначено у вступі, Принципи можуть бути реалізовані в національній правовій системі по-різному: або за законом, або як комплекс правил, або шляхом укладення міжнародного договору; суди також можуть привести свою практику у відповідність із цими принципами, особливо в разі погодження зі сторонами процесу. Серед запропонованих шляхів найбільш удалим видається приведення судової практики у відповідність із цими Принципами, особливо в разі погодження зі сторонами процесу. Таким чином, поступово будуть упроваджуватися в життя загальноєвропейські ідеї сучасного ефективного справедливого цивільного судочинства, які об'єднують всі європейські країни.

Література:

1. ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.08.14.
2. Rhee van C. H., Verkerk R. Civil Procedure / C. H. van Rhee // Edgar Encyclopedia of Comparative Law / ed. by J.M. Smits. –2006. – P. 120–134.
3. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: Евразийский контекст / Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Розсип // Сборник докладов / Под ред. д. ю. н. Д.Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М. : Статут, 2012. – 720 с.
4. Andrews, N. English Civil Procedure: Fundamentals of the New Civil Justice System, Oxford: Oxford University Press. – 1182 p.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Andrews N. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos / Neil Andrews // Civil Litigation in a Globalising World / ed. by X. E. Kramer, C. H. van Rhee. – 2012. – P. 19–38.
7. Hazard G. Civil litigation without frontiers: harmonization and unification of procedural law // General Report for the Common Law Countries on XI World Congress on Procedural Law, 1999. – P. 575–582.
8. About EU // European Union : офіц. веб-портал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/index_en.htm– Назва з екрана. – Дата звернення: 10.09.2014.
9. Принципи трансграничного гражданского процесса / Перевод Е. Виноградова, М. Филатова. – М., Инфотропик Медия, 2011. – 240 с. – С. 3–10.
10. Комаров В.В. Цивільний процес у глобальному контексті / В.В. Комаров // Право України. – 2011. – № 10. – С. 20–29.
11. From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europeanlawinstitute.eu/projects/current-projects-contd/article/from-transnational-principles-to-european-rules-of-civil-procedure/?tx_ttnews%5BbackPid%5D=137874&cHash=30981e5bc9618fbff47b45f915463642. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.08.14.
12. Transnational civil procedure – formulation of regional rules [Електронний ресурс]. –Режим доступу : <http://www.unidroit.org/about-unidroit/work-programme?id=1625>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.08.14.
13. Harmonization of Civil Procedure, 4 Wash. U. Glob. Stud. L. Rev. 639 (2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol4/iss3/13. – Назва з екрана. – Дата звернення: 20.08.14.

Изарова И. А. Принципы трансграничного гражданского процесса ALI-UNIDROIT и их влияние на развитие гражданского процессуального права

Аннотация. Статья посвящена исследованию одного из самых важных проектов Американского Института права и Международного института унификации частного права по гармонизации гражданского процессуального права – Принципам трансграничного гражданского процесса. В ознаменование десятилетия их принятия, учитывая их влияние на наиболее актуальный проект по созданию единых европейских правил гражданского судопроизводства, а также евроинтеграционные процессы в Украине, проанализирована их роль и пути их внедрения в отечественной правовой системе.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, гражданское процессуальное право, гармонизация гражданского процессуального права, принципы трансграничного гражданского процесса.

Izarova I. Principles of transnational civil procedure and its influence on civil procedure

Summary. The article investigates one of the most important projects of the American Law Institute and the International Institute of the Unification of Private Law Harmonization of Civil Procedural Law – the principle of cross-border civil process. To mark the tenth anniversary of their adoption, and considering their effects on the most urgent project of creating a single European rules of civil procedure and European integration processes in Ukraine, analyzes the ways of their implementation in the national legal system.

Key words: civil litigation, civil procedure law, harmonization of civil procedural law, principles of transnational civil procedure.